

қалмастан, эксперименталлық изертлеулер, соның илимлерде қолланылған эксперимент изертлеулер ишинде минералогия, фармакология хэм басқа да үлкен әхйетке ийе.

Әдебиетлар

1. Абу Райхон Беруний. Минералогия. 1963.
2. Материалы по прогрессивной общественно-философской мысли в Узбекистане. –Ташкент: 1992.
3. Расулов Э., Игошин В., Абдуллаева Г. Основы философии. Учебное пособие. –Ташкент: «Iqtisod-Moliya», 2012.
4. Философия. Учебник под ред. В.Д. Губина, Т. Ю. Сидориной. –Москва: 2009.
5. Шарипов А. Великий мыслитель Абу Райхан Беруни. -Ташкент: 1972.

РЕЗЮМЕ

Билишнинг ахамияти, шаклланиш ва ривожланиш қонуниятлари, хусусиятларини ўрганиш фалсафа тарихида муҳим ўрин эгаллаб келмоқда. Мақолада Абу Оайхон Берунийнинг фалсафий қарашларида билиш назариясининг асосий йўналишлари акс этган. Улуғ мутафаккир ва олим ўз асарларида билиш усуллари ва йўллари, илмий метод масалаларига алоҳида диққат қилади.

РЕЗЮМЕ

Изучение вопросов значения, законов и особенностей формирования и развития познания занимает важное место в истории философии. В статье рассматриваются философские взгляды Абу Райхана Беруни по основным положениям теории познания. Великий мыслитель и учёный в своих трудах уделял большое внимание вопросам методов и способов познания и научным методам.

SUMMARY

The study of issues of importance, laws and peculiarities of formation and development of cognition has taken an important place in the history of philosophy. The article deals with the philosophical views of Abu Rayhan Beruni on the main points of cognition theory. The great thinker and scientist paid much attention in his works to the issues of cognition methods and ways and scientific methods.

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ФАНИНИ ЎҚИТИШ АСОСИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА ҚИЗИҚИШЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ТАЛАБЛАРИ

Б.Хақимжонов - тадқиқотчи

Гулистон давлат университети

Таянч сўзлар: миллий қадриятлар, тарихий мерос, технологик харита, педагогик жараён, блиц саволлар, педагогик дастурий восита, кўргазмалилик методи.

Ключевые слова: национальные ценности, историческое наследие, технологическая карта, педагогический процесс, блиц-вопросы, педагогические программные средства, метод демонстрации.

Key words: national values, historical heritage, routing, pedagogical process, blitz questions, pedagogical software, demonstration method.

Кун сайин илдамлаб бораётган Ўзбекистонда маънан соғлом, баркамол авлодга даврга мос равишда таълим бериш, уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ва миллий қадриятларга қизиқишларини ривожлантириш бугунги куннинг долзарб вазифасидир. Ўзбекистон халқи улкан моддий ва маънавий меросга эга. Ушбу тарихий меросдан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш, ўқувчиларнинг миллий қадриятлар, ажодлар анъаналарига содиқлик ва уларга муносиб бўлиш хиссини шакллантириш педагоглар олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Марказий Осиёда IX–XI асрлар яшаб ижод қилган Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Исмоил ал-Бухорий, Ат-Термизий, Абу Наср Фаробий, Абу Райхон Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Абу Али ибн Сино, аз-Замахшарий, Кайковус каби буюк алломаларнинг асарлари маънавий қадриятларимиз асосини ташкил этиб, уларнинг ижодлари ва асарлари Марказий Осиё халқлари шухратини дунёга танитди десак муболаға бўлмайди. Шунингдек, комусий олимлар, буюк ажодларимиз, XIX аср ва XX аср мутафаккирлари ва педагогларининг таълим-тарбия хусусида айтган назарий фикрлари, педагогик назариялари ҳозирги кунда ҳам ўз ахамиятини йўқотгани йўқ [1:10].

Ажодларимизнинг тарбиявий аҳамиятга эга бўлган улкан маънавий мероси, даврлар оша баркамол авлодни ватанпарварлик, бағрикенглик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, мардлик, каби умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашда муносиб ўрин эгаллаб келмоқда.

Тарихга назар ташласак, қадимги даврдан то ҳозирги кунга қадар педагог-ўқитувчилар баркамол шахсни тарбиялаш, маърифат, маънавият ва маданиятни ёшларга ўргатишнинг мақбул йўллари ва самарали усуллари тадқиқ қилганлар. Инсоннинг маънавий қомилликка эришиши тарбия орқали амалга оширилган. Жамият ривожланган сари баркамол шахсларни тарбиялаш эҳтиёжи ортиб боради. Мустақиллик йилларида таълим-тарбия соҳасида,

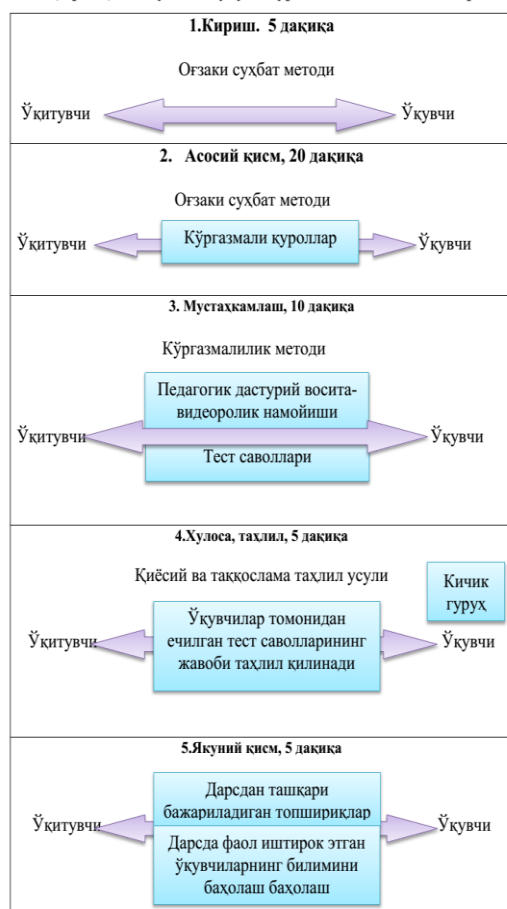
миллий одоб-ахлоқ, миллий урф-одатлар, миллий қадриятларни ривожлантириш соҳасида туб бурилишлар содир бўлгани ҳаммамизга маълум. Ўзбекистон Республикаси Президенти ўз нутқларида: “Буюк тарихда ҳеч нарса изсиз кетмайди. У халқларнинг қонида, тарихий хотирасида сақланади ва амалий ишларида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам у қудратлидир. Тарихий меросни асраб-авайлаш, ўрганиш ва авлодлардан авлодларга қолдириш давлатимиз сиёсатининг энг муҳим ўстувор йўналишларидан биридир. Янги таҳдидлар, жумладан, “оммавий маданият” хавфи ва боқимандалик кайфияти пайдо бўлаётган, одоб-ахлоқ, қадриятларнинг йўқолиш хавфи юзага келаётган ҳозирги глобаллашув шароитида бу ғоят муҳим аҳамият касб этмоқда” деб таъкидлайди [2].

Тарих фанини ўқитишда ижодий методлар билан қуролланмаган ўқитувчи таълим жараёнида ўқувчиларга тўғри билим бераолмайди. Ўқитувчининг фанга ижодий ёндашуви ва ўқувчиларда мавзуга оид тасаввурларни ҳосил қилдириш қобилияти бўлмаса, дарснинг самараси ҳам бўлмайди. Ўқувчилар томонидан билимларни ўзлаштириш, ўқитувчининг тушунтиришини фаол қабул қилиш ва пухта ўйлаш эвазига амалга оширилади. Билимларни узатиш воситаси сифатида ўқитувчи нутқи муҳим аҳамиятга эга. Бу ўринда ўқитувчи фаолиятида раҳбарлик қилиш, мавзу ва режани эълон қилиш, ўқувчилар фаолиятини бошқаришдан иборат бўлади. Дарс жараёнида ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш, уларнинг миллий қадриятларга қизиқишларини шакллантириш мақсадида дарс жараёнига педагогик дастурий воситаларни қўллаб ўтказиладиган Ўзбекистон тарихи (7-синф) фанидан “Амир Темур салтанатида давлат бошқаруви ва ҳарбий тизим” (33-параграф) мавзусидаги бир соатлик дарснинг технологик харитасини (1-расм) ҳамда дарс давомида ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги педагогик жараён моделини (2-расм) методик жиҳатдан таҳлил қиламиз.

(1-расм) Дарс жараёнида педагогик дастурий воситаларни қўллаш асосида ташкил этилган дарснинг технологик харитаси

№	Дарснинг ташкилий қисмлари	Ажратилган вақт	Ўқитувчининг дарс давомидаги ҳаракати	Ўқувчининг дарс давомидаги ҳаракати
1.	Кириш	5	Давоматни аниқлайди. Бугунги кунда Ўзбекистонда рўй бераётган ижтимоий-сиёсий ва маънавий соҳага оид янгиликлар тўғрисида ўқувчилардан маълумот олади.	Бугунги кунда Ўзбекистонда рўй бераётган ижтимоий-сиёсий ва маънавий соҳага оид янгиликлар тўғрисида ахборот беради.
2.	Асосий қисм	20	Янги мавзунинг оғзаки суҳбат методи ва кўргазмали қуроллар ёрдамида тушунтириб беради.	Ўқитувчининг берган ахборот ва маълумотларини тинглайди.
3.	Мустаҳкамлаш	10	Амир Темурнинг ҳаёти ва фаолиятига оид видеоролик намойиши ва мавзуга оид тест саволларини ўқувчиларга беради.	Тест саволларини кўздан кечирган ҳолда, видеороликни кўради, тест саволларига жавоб беради.
4.	Хулоса, таҳлил	5	Ўқувчилар томонидан бажарилган тест саволлари ўрганилади. Ҳар бир тест саволнинг тўғри жавобини видеоролик орқали жавобига изоҳ беради ва таҳлил қилади.	Ўқувчилар ўзлари бажарган тест саволларининг жавобини таҳлил қилади.
5.	Якуний қисм	5	Биринчи гуруҳ-Амир Темур давлати сарҳадларини харитада акс эттириш; Иккинчи гуруҳ-Амир Темур шажарасини плакатга чизиш; Учинчи гуруҳ-Амир Темурнинг ҳарбий юришлари ҳақида хорижий манбалардан маълумот тўплаш топшириги уй вазифаси сифатида берилади. Дарс давомида фаол иштирок этган ўқувчиларнинг билими ва компетентлигини баҳолайди.	Топширик бажарилиши шартлари бўйича ўзлари қизиктирган саволлар билан ўқитувчига муножот этилади.

(2-расм) Ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги педагогик жараён модели

Ўқитувчи дарснинг кириш қисмида давоматни аниқлайди ва бугунги кунда Ўзбекистонда рўй

бераётган ижтимоий-сиёсий ва маънавий соҳага оид янгиликлар тўғрисида ўқувчилардан маълумот олади.

Дарснинг асосий қисмида олдинги дарсда ўтилган мавзуга оид таянч сўзлар, мавзунинг мазмун ва моҳиятини ўзида акс эттирган саволлар тўпламини ўқувчиларга тақдим этади. Ўқитувчининг аудиторияга берадиган саволи аниқ, бир мақсадга йўналтирилган, ўқувчиларнинг ўйлаб, ўз устида ишлаб, жавоб бераоладиган мазмунга эга бўлиши керак. Берилган савол ўқувчиларни мантикий ўйлашга жалб этиши керак. “Ҳа” ёки “Йўқ” деб жавоб қайтариладиган саёз саволларни ўқувчиларга бериш мақсадга мувофиқ эмас. Бундай мазмундаги саволлар ўқувчиларни изланишга йўналтирмайди. Бу билан муқобил жавобли саволлардан фойдаланмаслик керак деган фикр нотўғри. Ўқитувчи ўқувчилар билимини мустаҳкамлаш мақсадида блиц саволлардан ҳам фойдаланиши мумкин. Чалғитувчи саволлардан имкон қадар фойдаланмаслик тавсия этилади. Дарс жараёнида ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ривожлантириш мақсадида мустақил равишда тайёрланишга берилган мавзунинг баён этишда ўқувчиларнинг нутқини аудио файл сифатида ёзиб олиб, ўқувчиларга аудио ёзувни эшитиш учун қўйиб бериш орқали уларнинг мавзуга оид билимларини мантикий таққослаш ва қиёслаш имконияти яратилади. Ўқувчилар ўзларининг жавобларини аудио форматдаги ёзувини тинглаб, ўзларининг маърузаларига қўшимча қилиш имкониятига эга бўлади. Бу усул орқали ўқувчиларнинг сўз эркинлиги, нутқ, фикрлаш қобилияти ва дунёқараши ривожлантириш мумкин. Янги мавзунинг мазмун ва моҳиятини оғзаки услубда, кўргазмали қуроллар ёрдамида (харита, плакат, техник схема, инфографикалар, тарихий воқеаларнинг хронологик жадвали ва бошқалар) тушунтириб беради.

Дарснинг мустаҳкамлаш қисмида мавзуга оид 10 та тест саволини ечиш топшириги берилади. 7 дақиқалик видеоролик (тест саволлари видеороликда келтирилган маълумотлар асосида иқтидорли ўқувчилар томонидан тузилади) намойиш этилади. Мавзуга оид бир нечта усулда тест саволлари тузиш мумкин:

- Битта жавобли тест. Тест саволининг жавобларидан фақат биттаси тўғри бўлади. Ушбу усул ўқувчилар билимини баҳолашнинг энг содда усули бўлиб, ўқувчиларнинг мавзу юзасидан эгаллаган билим ва кўникмаларини қисман баҳолаш имкониятини беради.

- Кўп жавобли тест. Тест саволининг жавобларидан бир нечта вариантлари тўғри бўлади. Ўқувчиларнинг билими, фикрлаш доираси ўрганилади.

- Блиц савол шаклидаги тест. “Ҳа” ёки “Йўқ” деган жавобга эга. Тест саволи ўқувчиларнинг мавзу доирасидаги билимларини қисқа муддатда аниқлаш имконини беради. Саволларнинг жавоблари мантикий ўйлашга жалб этиб, ўқувчиларнинг билимларини мустаҳкамлайди, ҳар қандай вазиятда тез ва тўғри қарор қабул қилиш, креатив фикрлаш қобилиятини шаклланишига ёрдам беради.

- Ёпиқ тест. Ўқувчиларнинг мураккаб фикрлаш қобилиятлари ўрганилади. Тест саволига аниқ жавоб ёзилади.

- Экспресс тест. Ўқувчилар берилган саволнинг жавобларининг ўзаро мосини излаб топишлари лозим.

- Сонни киритиш тести. Ўқувчиларнинг рақамлар, сонлар билан ишлаш қобилиятлари оширилади. Берилган фикрларга мос сон жадвалга киритилади.

- Технологик диктант. Мавзуга оид матн ўқувчиларга берилади. Матн ичида таянч сўзлар тушириб қолдирилади. Ўқувчилар тушириб қолдирилган таянч сўзларни топишлари талаб этилади.

Дарснинг хулоса қисмида ўқувчилар тест саволларини ўқитувчи томонидан тақдим этилган

жавоблар калити оркали ўзлари текширадilar (Тест саволлари калити видеопроектор оркали экранда акс эттирилади). Дарснинг яқунловчи қисмида ўқитувчи пауза режимда видеоролик қайта намоиш қилиб, ҳар бир тест саволининг жавобига изоҳ беради. Ўқувчиларга уйда мустақил бажариш учун вазифа беради ҳамда топшириқларни тўғри бажарган, дарс давомида фаол иштирок этган ўқувчиларнинг компетентлиги ва билимини куйида келтирилган баҳолаш мезонларига амал қилган ҳолда баҳолайди (3-расм).

(3-расм). Дарс давомида ўқувчиларнинг компетентлиги ва билимини баҳолаш мезонлари

Баҳолаш мезонлари	Рейтинг бали	Баҳолаш кўрсаткичи
Янги мавзуга оид назарий ва амалий билимга эга. Саволларга тўлиқ жавоб беради. Мавзунинг моҳиятини тўлиқ тушунади. Хатоларга йўл қўймайди. Назарий саволларга ҳаётий мисоллар оркали изоҳлар келтиради. Креатив фикрлаш қобилиятига эга.	5	Аъло, 86-100%
Янги мавзуга оид назарий билимга эга. Саволларга жавоб беради. Мавзунинг моҳиятини тушунади.	4	Яхши, 71-85%
Мавзуга оид топшириқларни бажаришга ҳаракат қилади. Саволларга жавоб беришга ҳаракат қилади. Мавзунинг моҳиятини тўлақонли тушунмайди.	3	Қониқарли, 55-70%
Мавзуга оид топшириқларни хато бажаради. Мавзунинг моҳиятини тушунмайди.	2	Қониқарсиз 0-54%

Дарс давомида ўқувчилар ҳаракатини фаоллаштириш ва уларнинг билимини, компетентлигини рағбатлантириш мақсадида, экранда (проектор ёрдамида), кичик гуруҳлардаги ўқувчилар жамғарган баллар экранда эълон қилиниб бориши, яъни қайси гуруҳ илгарилар кетаётганлигининг намоиш этилиши, ўқувчиларда ғурур, муваффақият нашидасини ҳис этиш туйғусини шакллантиради.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон тарихи дарсларида ўқувчиларнинг миллий қадриятларга бўлган қизиқишларини шакллантиришда аждодларимиздан бизгача сақланиб қолган улкан илмий мерос, уларнинг

ўғитлари, пурмаъно сўзлари дастуриламал бўлиб хизмат қилади десак муболаға бўлмайди. Бу борада улуғ испан адиби Сервантеснинг “Тарих-фаолиятимизнинг хазинаси, ўтмиш гувоҳи, бугунги кун учун ибрат ва ўғит, келажак учун эса огоҳлантиришдир” деган сўзларини такрорлаш ўринлидир. Дарҳақиқат, тарихни билмаган киши ҳар қадамда хатога йўл қўяди, ўз тарихи билан фахрланмайдиган халқ эса ўз келажagini тасаввур қилолмайди [3:23].

Инсоният онги учун қурашлар майдонига айланган жамиятда, глобаллашув даврида, ўқувчиларни турли бўзғунчи қучларнинг ахборот ҳурўжларидан огоҳ этиш ва муносиб химоя қилишда қўйидаги ўстувур педагогик мажбуриятларни бажариш масъулияти ижтимоий фан ўқитувчилари зиммасига юклатилади:

–ўқувчиларда халқимизнинг маънавий-маърифий қадриятларига, унинг маданияти ва урф-одатларига чуқур ҳурматни, уларда ҳалоллик, виждонийлик, ватанпарварлик, садоқат, фидокорлик сингари шахсий фазилатларни, шунингдек, миллий ғурур туйғуларини шакллантириш;

–ватанимиз тарихи ва бой маданияти, буюк аждодларимизнинг бебаҳо мероси, Ватан озодлиги йўлида ғанимларга қарши мардонавор курашган қаҳрамонларимиз, юрт мустақиллиги учун ўзини қурбон қилган ватандошларимизнинг жасорати асосида, Ўзбекистон халқига содиқ бўлган ўқувчиларни тарбиялаш;

– ижтимоий-сиёсий дунёқараш, интеллектуал салоҳият, ижодий, таҳлилий ва креатив фикрлаш қобилиятига эга бўлган, энг ривожланган давлатларда таълим олаётган тенгдошлари билан рақобатлаша оладиган замонавий ўқувчи шахсини шакллантириш.

Бугунги кун тарихи фани ўқитувчилари юқоридаги ўстувур педагогик мажбуриятларни бажаришлари билан бир қаторда ўқувчиларни ватан тарихини мукамал ўрганишга, ўз тарихи билан фахрланишга, айниқса, миллий қадриятларга бўлган қизиқишларини ривожлантиришнинг инновацион усулларини таълим жараёнига жорий этишнинг самарали механизмини татбиқ этишлари муҳимлиги ривожланган мамлакатлар тажрибасида яққол кўриниб турибди.

Адабиётлар

1. Мамараджабов Б.Б. Миллий қадриятларимиз тарбия жараёнида самарадорлик омили сифатида. //Замонавий таълим.-Т.: 2014, №12. 3-10-б.
2. Мирзиёев Ш.М. Ислоҳ ҳамкорлик ташкилоти Ташқи ишлар вазирлари кенгаши 43-сессиясидаги нутқи. 2016 йил 18 октябр. Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги расмий сайти. uza.uz.
3. Каримов И.А. Ўрта асрлар шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти. Халқаро конференция материаллари. 2014-йил 15-16 май. -Самарқанд: -Т.: 2014, 87-б.

РЕЗЮМЕ
Ушбу мақолада Ўзбекистон тарихи дарсларида ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш, уларнинг миллий қадриятларга қизиқишларини шакллантириш ҳамда дарс жараёнига педагогик дастурий воситаларни қўллаш методлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ
В статье говорится о том, как улучшить активность учащихся на уроках истории Узбекистана, развивать у них интерес к национальным ценностям и использовать педагогическое программное средство в учебном процессе.

SUMMARY
The article talks about how to increase students' activity at the lessons in History of Uzbekistan, develop their interest to national values and use pedagogical software in the educational process.

ЎҚУВЧИЛАР ИНТЕЛЛЕКТУАЛ-МАЪНАВИЙ САВИЯСИНING ЎСИШИДА КИТОБХОНЛИК МАДАНИЯТИНИНГ РЕАЛ ИМКОНИЯТЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

С.Холматова - мустақил тадқиқотчи

Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Республикаси Педагогика фанлари илмий тадқиқот институти

Таянч сўзлар: интеллектуал-маънавий, ўзлаштириш даражалари, китобхонлик маданияти, таълим амалиёти, маънавий иммунитет, глобаллашув жараёни.

Ключевые слова: интеллектуально-духовный, уровень читательской культуры, учебная практика, духовный иммунитет, процесс глобализации.

Key words: intellectually-spiritual, level of reading culture, training practice, spiritual immunity, the process of globalization.

Жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан тараққиёт талабларига мос равишда ривожланиб бориши, ахборот муҳитининг глобаллашуви мамлакатимизнинг таълим тизимига бўлган талабни мураккаблаштириб бораверади. Бугунги кунда

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш; таълим ва ўқитиш сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш» ўстувур вазифа этиб белгиланган, шунингдек